

ДЕПОРТАЦІЯ НІМЦІВ УКРАЇНИ

1941–1946 рр.

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
СНЯТИЕ КОПИЙ ВОСПРЕЩАЕТСЯ

Экз. № _____

Подлежит возврату через 6 суток
в 4 отделение 8 отдела оперупра Генштаба Красной Армии

ШИФРОВКА № 55618

Из ПОЛТАВЫ Дата 4.8.41 00.10 Принята 4.8.41 3.52
Поступила в 4 отделение 8 отдела оперупра Генштаба Красной Армии 4.8.41 6.20

*М-шм
напр
С. П. [?]*

СТАВКА ВЕРХОВНОГО КОМАНДОВАНИЯ ТОВ. СТАЛИНУ
ГЛАВКОМ ТОВ. БУДЕННУ
БОЕВЕ ПОИСКИ В 28/оп ШТАБ ФРОНТА ВОЗНЕСЕНСК
3.8.41 21.55 Карта 500.000и 2.000.000.

1. Военные действия на ДНЕСТРЕ показали, что немецкое население стреляло из окон и огородов по отходящим нашим войскам.
Установлено также, что вступающие фашистско-немецкие войска в немецкой деревне 1.8.41 г. встречались хлебом, солью.
На территории фронта имеется масса населенных пунктов с немецким населением.
2. Просим дать указания местным органам власти о немедленном выселении неслугонадежных элементов.

ТОЛЕНЕВ, ЗАПРОЖЕЦ, РОЖАНОВ.

№ 2074

ПОДЛЕЖИТ ВОЗВРАТУ В
IV отд. ОС НК ВК (6)
В. 3191/ш. от 4/мф 1941

Расшифровала 4.8.41 7.45 Учужкин

ОТПЕЧАТАНО в 7 семл. экземплярах

Экз. № 1 — В ОД ОУ ГИКА
Экз. № 2 — ТОВ. СТАЛИНУ
Экз. № 3 — ТОВ. МОЛОТОВУ
Экз. № 4 — ТОВ. МАЛЕНКОВУ

Экз. № 5 — ТОВ. БЕРИЯ
Экз. № 6 — ТОВ. ШАНСЯКОВУ
Экз. № 7 — ТОВ. МЕДВЕДЕВУ
Экз. № 8 — ЗМ.

Тел. НК ВК 1740-43

ДЕПОРТАЦІЯ НЕМЦЕВ УКРАЇНИ

1941–1946 гг.

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ГЕТТІНГЕНСЬКИЙ ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ЦЕНТР

ДЕПОРТАЦІЯ НІМЦІВ УКРАЇНИ

1941–1946 рр.

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ

Київ
2021

УДК 94:341.43(477)

Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(Протокол № 6 від 14 вересня 2021 р.)

Редакційна колегія:

Альфред Айсфельд, Ольга Айсфельд,
Андрій Кудряченко, Вікторія Солошенко

Упорядники:

Альфред Айсфельд, Ольга Айсфельд

Рецензенти:

Віднянський С.В. – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії наук України,

Ткаченко В.М. – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент
Національної академії педагогічних наук України

Депортація німців України 1941–1946 рр. Збірник документів / Упорядники А. Айсфельд, О. Айсфельд; Передмова А.Кудряченка; Вступ А. Кудряченка і А. Айсфельда. – ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – Київ : Фенікс, 2021. – 280 с.

ISBN 978-966-02-9700-5

До збірки включені документи, що висвітлюють превентивну депортацію 1941-1942 рр., депортацію етнічних німців, які залишилися на території УРСР та отримали статус «фольксдейче», у покарання за колаборацію з окупаційною владою, і направлення виявлених на території УРСР і за кордоном репатріантів-німців на примусові роботи в ВТТ НКВС і на спецпоселення під нагляд спецкомендантів НКВС-МВС СРСР. Заборона на повернення в місця проживання до депортації була знята 9 січня 1974 р. Одним із результатів демократичних перетворень останніх років став закон України від 17 квітня 2014 р. «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою».

Для фахівців, які вивчають історію депортацій народів та національної політики у Радянському Союзі, а також радянсько-німецьких відносин у роки Другої світової війни.

УДК 94:341.43(477)

Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

ISBN 978-966-02-9700-5

© ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН
України», 2021

© Геттінгенський дослідницький центр, 2021

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
«ИНСТИТУТ ВСЕМИРНОЙ ИСТОРИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК УКРАИНЫ»

ГЕТТИНГЕНСКИЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР

ДЕПОРТАЦИЯ НЕМЦЕВ УКРАИНЫ

1941–1946 гг.

СБОРНИК ДОКУМЕНТОВ

Киев
2021

УДК 94:341.43(477)

*Рекомендовано к печати Ученым советом Государственного учреждения «Институт всемирной истории НАН Украины»
(Протокол № 6 от 14 сентября 2021 г.)*

Редакционная коллегия:

Альфред Айсфельд, Ольга Айсфельд,
Андрей Кудряченко, Виктория Солошенко

Составители:

Альфред Айсфельд, Ольга Айсфельд

Рецензенты:

Виднянский С.В. – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Украины,

Ткаченко В.Н. – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии педагогических наук Украины

Der Göttinger Arbeitskreis e. V.: Veröffentlichung Nr. 532

Депортация немцев Украины 1941–1946 гг. Сборник документов / Составители А. Айсфельд, О. Айсфельд; Предисловие А.Кудряченко; Вступление А. Кудряченко и А. Айсфельд – ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины». – Киев : Феникс, 2021. – 280 с.

ISBN 978-966-02-9700-5

В сборник включены документы, освещающие превентивную депортацию 1941–1942 гг., депортацию оставшихся на территории УССР этнических немцев, получивших статус «фольксдейче», в наказание за коллаборацию с оккупационными властями, и направление выявленных на территории УССР и за рубежом репатриантов-немцев на принудительные работы в ИТЛ НКВД и на спецпоселение под надзор спецкомендантов НКВД-МВД СССР. Запрет на возвращение в места проживания до депортации был снят 9 января 1974 г. Одним из результатов демократических преобразований последних лет стал закон Украины от 17 апреля 2014 г. «О восстановлении прав лиц, депортированных по национальному признаку».

Для специалистов, которые изучают историю депортаций народов и национальную политику Советского Союза, а также советско-немецкие отношения в годы Второй мировой войны.

УДК 94:341.43(477)

Перепечатывание возможно в случае ссылки на автора и издание.

ISBN 978-966-02-9700-5

© ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины», 2021

© Геттингенский исследовательский центр, 2021

NATIONALE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER UKRAINE
STAATLICHE INSTITUTION «INSTITUT FÜR WELTGESCHICHTE
DER NATIONALEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER UKRAINE»

DER GÖTTINGER ARBEITSKREIS E.V.

**DEPORTATION
DER DEUTSCHEN
DER UKRAINE**

1941–1946

DOKUMENTENSAMMLUNG

Kyiv
2021

UZK 94:341.43(477)

*Empfohlen für die Veröffentlichung von dem Wissenschaftlichen Rat der Staatlichen Institution
«Institut für Weltgeschichte der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine»
(Protokoll № 6 vom 14. September 2021)*

Herausgeber:

Alfred Eisfeld, Olga Eisfeld,
Andrij I. Kudrjatschenko, Viktoria Soloschenko

Auswahl und Bearbeitung:

Alfred Eisfeld, Olga Eisfeld

Rezensenten:

Stepan V. Vidnjanskij – Doktor der Geschichte, Professor, korrespondierendes Mitglied der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine, Institut für Geschichte der Ukraine der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine

Vasyl M. Tkatschenko – Doktor der Geschichte, Professor, korrespondierendes Mitglied der Nationalen Akademie der Pädagogischen Wissenschaften der Ukraine

Deportation der Deutschen der Ukraine 1941–1946. Dokumentensammlung / Auswahl und Bearbeitung von A. Eisfeld, O. Eisfeld; Vorwort von A. Kudrjatschenko; Einführung von A. Kudrjatschenko und A. Eisfeld. Staatliche Institution «Institut für Weltgeschichte der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Ukraine». Kyiv : Fenix, 2021. 280 S.

ISBN 978-966-02-9700-5

Die Sammlung umfasst Dokumente über die präventive Deportation 1941-1942, die Deportation als Bestrafung für die Kollaboration mit den Besatzungsbehörden der ortsansässigen Deutschen, die den Status «Volksdeutsche» zuerkannt bekamen, die Einweisung der auf dem Territorium der USSR und im Ausland aufgefundenen deutschen Repatrianten in die Zwangsarbeit der Besserungsarbeitslager des NKVD und in Sondersiedlungen unter Aufsicht von Sonderkommandanten des NKVD-MVD der UdSSR. Das Rückkehrverbot in die Wohnorte vor der Deportation wurde am 9. Januar 1974 aufgehoben. Eines der Ergebnisse der demokratischen Transformationen der letzten Jahren war das Gesetz der Ukraine vom 17. April 2014 «Über die Wiederherstellung der Rechte von Personen, die aus ethnischen Gründen deportiert worden waren».

Für Fachleute, die sich mit der Geschichte der ethnischen Deportationen und der Nationalitätenpolitik der Sowjetunion sowie den sowjetisch-deutschen Beziehungen während des Zweiten Weltkriegs beschäftigen.

UZK 94:341.43(477)

Nachdruck gestattet bei Autoren- und Quellenangabe.

© Staatliche Institution «Institut für
Weltgeschichte der Nationalen Akademie
der Wissenschaften der Ukraine», 2021

© Der Göttinger Arbeitskreis e. V., 2021

ISBN 978-966-02-9700-5

ПЕРЕДМОВА

Загальновідомо, що на теренах сучасної України як у далекому минулому, минулому і в сучасну історичну добу жили і співпрацювали та продовжують успішно взаємодіяти різні етноси, люди різних національностей, віросповідань та культур. Проте до нашого часу існує чимало недостатньо відомих історичній науці та сучасному суспільству сторінок нелегкої долі, що випала для багатьох народів нашого краю. Однією із таких сторінок є трагічна доля німців України та членів їх сімей у роки Другої світової війни і особливо в період Великої Вітчизняної війни. Повернення правди про ті трагічні події та подолання несправедливості потребують чималих зусиль.

Різноманітні джерела достовірно підтверджують те, що історія німецького етносу та власне німців на благословенній землі нашого краю сягає глибини століть. На території сучасної України залишили сліди свого перебування чимало германських племен. Велика частина нашої території і значні терена суміжних країн протяжний час належали до готської держави, яка вела нерівну боротьбу з могутнім поліетнічним кочовим об'єднанням гунів. У подальшому Росія, відвойовуючи у Туреччині під час успішних Азовських походів широкі простори, намагалася освоїти їх за допомогою переселенців-колоністів із різних німецьких держав. Проте знадобилося ще чимало зусиль та часу задля того, щоб царський уряд імператриці Катерини II та її наступників пристрасно взявся до цілеспрямованого заселення іноземними колоністами Північного Причорномор'я, Приазов'я та інших районів Російської імперії¹. Відомо, що в силу низки причин, переважну більшість добровільних переселенців в наш край склали вихідці з німецьких земель. Важливим було те, що переселення та закріплення на широких південних ланах іноземних переселенців слугувало вирішенню царською Росією не лише економічних, але й політичних та власне імперських домагань. Поряд із колоніями у сільській місцевості німецьким імігрантам із числа торговців та ремісників було дозволено поселитися у причорноморських містах. Згодом, особливо після 1861 р., інтенсивними були переселення німецьких колоністів на Волинь, Поділля, Київщину та Слобідську Україну – Харківську та Чернігівську губернії.

¹ Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Німеччина / Країни світу і Україна. Енциклопедія в 5 т. / редкол. А.І.Кудряченко (голова) та ін., Т.І. Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа. – К. Фенікс. – 2017. – С.348 – 350.

Всього ж у 39 губерніях Росії, де були німецькі поселення, нараховувалося понад 2000 їхніх різних колоній та поселень. У межах нинішньої території України, тобто і в Криму, і в Західній Україні, проживало понад 500 тис. громадян німецького походження. Це була одна із небагатьох національних меншин, яка проживала компактно, зокрема, найбільш чисельні поселення німців були у нинішніх Запорізькій, Дніпропетровській, Одеській, Миколаївській, Херсонській областях, Криму і Закарпатті. Німецькі переселенці та їх нащадки – як селяни, ремісники, торговці, так і будівничі, майстри інших професій – несли із собою звичаї, побут, народне мистецтво. Водночас чимало німців успішно працювали на промислових підприємствах, переважна їх більшість були техніками, механіками, інженерами. Тож своєю наполегливою працею, ретельністю та господарським завзяттям, розумом та сумлінням німці внесли відчутний внесок у розвиток економіки і культури своєї нової батьківщини².

Проте лихоліття Великої війни 1914-1918 рр. і революційні потрясіння на величезних обширах, гострота громадянської війни та нові засади і жорстке запровадження соціально-економічного ладу не обминули жодного народу буремної Росії. В останні роки царату були припиненні права вихідців німецького походження на землеволодіння і землекористування, відбулися насильницька депортація етнічних німців до Сибіру, країною прокотилися націоналістичні погроми³.

Проте і наступна перемога радянської влади принесла практично всім народам України, як і всього СРСР, тяжкі випробовування. Соціальна і класова диференціація й так звана соціальна інженерія вельми жорстоким чином відбилися на усталених формах життєдіяльності всіх націй і народностей, у їх числі й німців. Звичайно, що нова влада, запроваджуючи нові вимоги та форми у різних царинах життя і діяльності, прагнула домогтися прихильності з боку різних національностей та соціальних верств. Цьому підпорядковувалися новації щодо національної політики, селективний підхід до національних груп, їх компактного проживання, проведення територіально-адміністративного переобулаштування і заходів з підтримки національної освіти, культури та підготовки кадрів. Запровадження системи національно-територіального районування, у підсумку призвело до того, що на 1931 р. у Радянській Україні було створено 7 німецьких національних районів, 2 селищних та 252 німецьких сільських ради. Од-

² Кудряченко А.І. Німці України: вчора, сьогодні і завтра / Кудряченко А.І., Кулініч І.М., Хохлачов В.В. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення. – К. Наук. думка. – 1995. – С.11–12.

³ История российских немцев в документах (1763–1992) / Сост-ли: Ауман В.А., Чеботарева В.Г. – М., 1993 – С. 7.

ночасно в УРСР були відкриті Одеський німецький педагогічний інститут, Пришибська німецька ветеринарно-фельдшерська школа, Ландауська німецька сільськогосподарська школа землеробства, німецький національний відділ при Кіровській сільськогосподарській школі механізації, Молочанська німецька фельдшерсько-акушерська і Хортицька німецька педагогічна школи, понад 450 загальноосвітніх німецьких шкіл⁴. В кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. в Україні видавалося чимало газет і журналів на німецькій мові, діяло спеціалізоване Державне видавництво мовами національних меншин.

З укріпленням тоталітарного сталінського режиму посилювалася й розширювалася діяльність репресивних органів. А з урахуванням зміни міжнародної обстановки й внутрішніх новацій, від 1933 р. істотно змінився політичний і психологічний клімат у країні. Суттєвих змін зазнала вся національна політика в СРСР, кардинально змінився урядовий курс по відношенню до німецької національної меншини і своєрідний «німецький ренесанс» у тогочасній Україні був згорнутим. У ці роки різко зросли масштаби безпідставних звинувачень громадян німецької, польської, чеської й інших національностей республіки та країни загалом у «шкідництві», «шпигунстві», «контрреволюційній діяльності» тощо. Так, уже в 1933 р. на листопадовому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК Компартії України відзначалося «ослаблення більшовицької пильності», що призвело до «засмічення» багатьох підприємств та організацій «польськими й німецькими фашистськими елементами». Це було прямим сигналом до радикальних змін політики та курсу щодо нарощування репресій. У 1935 р. ЦК більшовиків України розглядав питання про «засмічення класово ворожими, фашистськими елементами» Хортицького німецького машинобудівного технікуму. Звичайно, почалися гоніння та репресії, технікум було закрито, попередня лінія підтримки національних груп різко зійшла нанівець. До кінця 1930-х було ліквідовано практично всі інститути реалізації інтересів усіх національних меншин республіки й країни, а також всі національні спеціальні освітні і нститути, технікуми та школи як осередки «буржуазно-націоналістичного впливу на дітей»⁵.

Водночас із ліквідацією національних навчальних закладів проводилася реорганізація національних адміністративно-територіальних одиниць. Першим із німецьких національних районів був реформований Пулинський (1935 р.), а остаточне розформування національних територіальних

⁴ Бритченко С.П. Деякі питання національних відносин на Україні. – К. : Т-во «Знання» УРСР. – 1990. – С. 12-13.

⁵ Про минуле – заради майбутнього. Упорядник. Ю.Шаповал. К. Видавництво при Київському Державному університеті. – 1989. – С. 263.

одиниць відбулося у 1938-39 рр. на основі відповідних рішень Політбюро ЦК КП(б)У як «штучно створених» національних районів та сільських рад. У період 1937-1938 рр. поряд з даними заходами зростали масштаби «Великого терору», у рамках якого органами НКВС УРСР проводилися каральні національні операції, зокрема і «німецька операція»⁶. Масовими стали депортації німців з районів їх компактного проживання на підставі Постанови Раднаркому СРСР 1936 р. № 775-120 «Про виселення із УРСР й господарське влаштування в Карагандинській області Казахської РСР 15000 польських та німецьких господарств».

Після підписання 1939 р. пакту Молотова-Ріббентропа і приєднання Західної України до СРСР німецьке населення Галичини і Волині було репатрійовано до Німеччини. Така ж доля випала в 1940 р. й німцям Буковини та Бессарабії. Тих німців, яких відмовилася прийняти Німеччина, радянська влада відправила у східні райони Радянського Союзу.

Слід особливо наголосити, що з початком гітлерівського вторгнення у 1941 р. на територію Радянського Союзу почалися brutальні репресії проти німців СРСР і в їх числі України. Попереднє нагнітання, «шпигуноманія» та різні «підозри» набирали нових вимірів і досить скоро відбулася насильницька депортація німців – жителів УРСР та СРСР на Схід, у віддалені райони. Приводом для цього стало бойове донесення №28/ОП від штабу Південного фронту на ім'я Сталіна і Головкама Південно Західного напрямку Будьонного з Вознесенська 3 серпня 1941 р., яке також друкується у даному збірнику документів (Стр. 99). В ньому (мовою оригіналу) зазначалося:

«1. Военные действия на Днестре показали, что немецкое население стреляло из окон и огородов по отходящим нашим войскам.

Установлено также, что вступающие фашистско-немецкие войска в немецкой деревне 1.8.41г. встречались хлебом, солью.

На территории фронта имеется масса населенных пунктов с немецким населением.

2. Просим дать указание местным органам власти о немедленном выселении неблагонадежных элементов.

Тюленев, Запорожец, Романов».

На бланку цієї шифрограми Сталін написав таку резолюцію: «Т/овари/щу Берия. Надо выселить с треском. И.Ст.» Така вказівка «вождя» багато що значила. Були прийняті відповідні постанови влади і наданий широкий простір діяльності репресивним та каральним органам. Тим самим було

⁶ «Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937–1938 років = «Большой террор в Украине: Немецкая операция 1937–1938 годов. Сб. документов / Упоряд.: А. Айсфельд, Н. Сердюк. Вступ. статті: А.Айсфельд, С.Кокін. – Київ, 2018. – 1248 с.

здійснено злочин проти співгромадян німецької національності, а саме проводилася насильницька депортація німецького населення України та інших республік.

Не вдаючись до подробиць, відзначу, що читач, взявши в руки цей збірник документів «Депортація німців України 1941-1946 рр.», може легко прослідкувати, як швидко набирав обертів маховик насильницьких заходів, що німці з Лівобережної України і Криму були вислані у віддалені регіони СРСР. Багатьох і з тих, хто проживав на Правобережжі і в Західному Причорномор'ї, виселити просто не встигли. Частина цих німців фашисти залучили до допоміжних дій окупаційної адміністрації.

Необхідно зазначити й те, що Гітлер планував зібрати 45000 німецьких колоністів України й поселити навколо так званого району Гегенвальд поблизу Вінниці, де й була збудована його головна штабквартира. З цією метою в листопаді 1942 р. населення семи сіл поблизу Калинівки було депортоване, щоб звільнити місце для німецьких колоністів з Волині. До планів фюрера входило і заселення німцями Криму. Відступаючи з України, гітлерівці вивезли 350 тисяч німців спочатку до Польщі, а згодом до Німеччини. Радянський Союз по завершенню війни домогся повернення більшості українських німців, але їх не повернули на обжиті місця, а переадресували в Комі АРСР і тогочасні республіки Середньої Азії, де їх примушували рубати ліс та добувати вугілля⁷.

Вельми трагічно обернулося для практично всіх радянських громадян німецької національності те становище, що вже у перші місяці Великої Вітчизняної війни всі вони були оголошені «пособниками фашистів», «шпигунами і диверсантами» і в силу цього піддавалися депортації. У низці документів збірника, які розміщені у хронологічному порядку, читач віднайде не лише подібні визначення, але й зможе відчувати весь масштаб, динаміку та з'ясувати бруталність засобів, до яких вдавалися репресивні органи СРСР при виселенні німців України у віддалені східні райони Радянського Союзу.

Водночас слід однозначно наголосити про безпідставність огульного звинувачення радянських німців, зокрема і жителів тогочасної України, у їх «зрадництві» чи у наявності іншої вини перед СРСР. З метою спростування такого твердження і доказу безпідставності без вини звинувачених німців – громадян СРСР, жителів України, у «фашизмі» наведу наступні факти. Як у перші дні німецького вторгнення на радянську територію, так і на всіх фронтах війни мужньо боролися із іноземними загарбниками та здійснювали численні подвиги радянські громадяни німецького похо-

⁷ Сергійчук В.І. Німці в Україні. – К. 1994. – С.58.

дження⁸. У їх числі були загиблі захисники Брестської фортеці – полковник Георг Шмідт, підполковник Еріх Крель, майор Олександр Дулькейт, полковий лікар Володимир Вебер, червоноармійці Олександр Герцог, Микола Кюнг, В'ячеслав Майєр, Герман Релінг. Бойовими нагородами відзначені подвиги тисяч німців-громадян СРСР, також відомі імена десяти Героїв Радянського Союзу, які за походженням були німцями. Відзначу, що серед них – лейтенант Вольдемар Венцель, генерал-майор Сергій Волкенштейн, партизанський командир Олександр Герман, знаменитий розвідник Ріхард Зорге і його колега Роберт Клейн⁹. Німці хоробро боронили радянську Батьківщину разом із іншими народами СРСР. Німці-підпільники діяли в окупованих гітлерівцями містах: Києві, Харкові, Дніпропетровську та інших.

Показовим є такий приклад. 24 серпня 1941 р. «Комсомольская правда» опублікувала статтю про трагічну долю червоноармійця німецької національності Генріха Гофмана. Тяжко поранений, він попав у полон до гітлерівців, витерпів тяжкі тортури, але ніяких відомостей вороги від нього не добилися. Коли частини Червоної армії відбили залишені позиції, вони побачили понівечене тіло червоноармійця¹⁰.

Тоталітарна репресивна машина працювала на повну силу, приводом до чого стало, наведене вище бойове донесення штабу Південного фронту на ім'я Сталіна та його резолюція. І вже 28 серпня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла указ «Про переселення німців, що проживають у районах Поволжя», а 31 серпня 1941 р. була ухвалена постановою Політбюро ЦК ВКП (б) «Про німців, які проживають на території Української РСР», якою НКВС СРСР доручалося: «1) немцев, состоящих на учете, как антисоветский элемент, арестовать, 2) остальную часть трудоспособного мужского населения в возрасте от 16 до 60 лет НКО мобилизовать в строительные батальоны НКВД для использования в восточных областях СССР». А 22 вересня 1941 р. ДКО видав постанову про переселення німців із Запорізької, Сталінської (Донецької) і Ворошиловградської областей.

⁸ Кудряченко А.І. Історичні етапи розселення німців на теренах України // Проблеми всесвітньої історії. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – 2020. – № 10. – С.92 – 106.

⁹ Малинський Г. Герои Советского Союза по национальностям <https://proza.ru/2009/08/16/901>

¹⁰ Фитц А. Боль в наследство : Сов. немцы: история через судьбы. – Ташкент. Еш гвардия, 1990. – С.29 – 30.

На підставі цих документів владні органи здійснювали злочин проти співгромадян німецької національності, а саме проводили насильницьку депортацію німецького населення України та інших республік.

Доля депортованих німців-поселенців на Сході, у глибині країни була «запрограмованою». Дорослих чоловіків – усіх без винятку – відправляли до ГУЛАГу. Але туди, як відомо, потрапило чимало й жінок з підлітками. Усіх інших спровадили до спецпоселень і, як правило, з клеймом «фашист». У опублікованих документах НКВС про кількісний склад спецпоселенців станом на жовтень 1946 р. є такі жахливі архівні дані. «Всього на спецпоселенні перебувало 2 463 940 людей, з них чоловіків – 655674, жінок – 829084, дітей до 16-ти років – 979182. У числі спецпереселенців перебувало німців – 774178 осіб (серед них відповідно – 122336, 296014, 355828), мобілізованих німців – 121459 (з них – 71407, 50252), фольксдейче – 2681 осіб (з них – 1732, 155, 688)¹¹. Наведені дані, дійсно, жахливі і вражаюче показують нелюдське обличчя сталінського тоталітарного режиму.

Тяжким і довгим був шлях реабілітації депортованих німців України та повернення їх чи нащадків до місць свого довоєнного проживання. Лише з часом до України повернулася незначна частина німців. В Україні 1970 р. їх проживало 29 тис., 1979 – 34 тис., а 1991 – біля 40 тис. чоловік¹². Лише з часів перебудови та після розпаду СРСР і набуття Україною незалежності відбулася повна реабілітація та відновлення прав депортованих німців та інших національних груп нашої країни, але це вже інша важлива сторінка сучасної історії.

А.І. Кудряченко

¹¹ Несостоявшийся юбилей: Почему СССР не отпраздновал своего 70-ти летия. – М. 1992. – 167.

¹² Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Німеччина / Країни світу і Україна. Енциклопедія в 5 т. / редкол. А.І.Кудряченко (голова) та ін., Т.І. Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа. – К. Фенікс. – 2017. – С.353.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Общеизвестно, что на территории современной Украины в далеком прошлом, прошлом и в современную историческую эпоху жили, сотрудничали и продолжают успешно взаимодействовать различные этносы, люди разных национальностей, вероисповеданий и культур. Однако до настоящего времени существует большое количество недостаточно известных исторической науке и современному обществу страниц нелегких судеб, выпавших для многих народов нашего края. Одной из таких страниц является трагическая судьба немцев Украины и членов их семей в годы Второй мировой войны и особенно в период Великой Отечественной войны. Возвращение правды о тех трагических событиях и преодоление большой несправедливости требуют немалых усилий.

Различные источники достоверно подтверждают то, что история немецкого этноса и собственно немцев на благословенной земле нашего края уходит в глубину веков. На территории современной Украины оставили следы своего пребывания немало германских племен. Большая часть нашей территории и значительные просторы соседних стран длительное время принадлежали готскому государству, которое вело неравную борьбу с могущественным полиэтническим кочевым объединением гуннов. В дальнейшем Россия, отвоевывая у Турции во время успешных Азовских походов широкие просторы, пыталась освоить их с помощью переселенцев-колонистов из немецких государств. Однако понадобилось еще немало усилий и времени для того, чтобы царское правительство императрицы Екатерины II и ее преемников страстно приступили к целенаправленному заселению иностранными колонистами Северного Причерноморья, Приазовья и других районов Российской империи¹³. Известно, что в силу ряда причин, подавляющее большинство добровольных переселенцев в наш край составили выходцы из немецких земель. Важным было то, что переселение и закрепление на широких южных просторах иностранных переселенцев служило решению царской Россией не только экономических, но и политических и собственно имперских притязаний. Наряду с колониями в сельской местности немецким иммигрантам из числа торговцев и ремесленников было разрешено селиться в причерноморских городах.

¹³ Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Німеччина / Країни світу і Україна. Енциклопедія в 5 т. / редкол. А.І.Кудряченко (голова) та ін., Т.І. Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа. – К. Фенікс. – 2017. – С.348 – 350.

Со временем, особенно после 1861 г., интенсивными были переселения немецких колонистов на Волынь, Подолье, Киевщину и Слободскую Украину – Харьковскую и Черниговскую губернии. Всего же в 39 губерниях России, где были немецкие поселения, насчитывалось более 2000 их разных колоний и поселений. В рамках нынешней территории Украины, то есть и в Крыму, и в Западной Украине, проживало более 500 тыс. граждан немецкого происхождения. Это была одна из немногих национальных групп, которая проживала компактно, в частности, наиболее многочисленные поселения немцев были в нынешних Запорожской, Днепропетровской, Одесской, Николаевской, Херсонской областях, Крыму и Закарпатье. Немецкие переселенцы и их потомки – как крестьяне, ремесленники, торговцы, так и строители, мастера других профессий – несли с собой обычаи, быт, народное искусство. В то же время немало немцев успешно работало на промышленных предприятиях, подавляющее их большинство были техниками, механиками, инженерами. Поэтому своим прилежным трудом, усердием и хозяйственным упорством, умом и сметкой немцы внесли ощутимый вклад в развитие экономики и культуры своей новой родины¹⁴.

Однако тяжелые испытания Великой войны 1914–1918 гг., революционные потрясения на огромных просторах империи, острота гражданской войны, новые принципы и жесткое введение социально-экономического строя не обошли стороной ни одного народа мятежной России. В последние годы царизма были отменены права выходцев немецкого происхождения на землевладение и землепользование, была осуществлена насильственная депортация этнических немцев в Сибирь, по стране прокатились националистические погромы¹⁵. Однако и следующая победа советской власти принесла практически всем народам Украины, как и всего СССР, тяжелые испытания. Социальная и классовая дифференциация и так называемая социальная инженерия весьма жестоким образом отразились на устоявшихся формах жизнедеятельности всех наций и народностей, в их числе и немцев. Конечно, новая власть, вводя новые требования и формы в разных сферах жизни и деятельности, стремилась добиться благосклонности со стороны различных национальностей и социальных слоев. Этому были подчинены новации национальной политики, селективный подход к национальным группам, их компактному проживанию, прове-

¹⁴ Кудряченко А.І. Німці України: вчора, сьогодні і завтра / Кудряченко А.І., Кулініч І.М., Хохлачов В.В. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодні. – К. Наук. думка. – 1995. – С.11 – 12.

¹⁵ История российских немцев в документах (1763–1992) / Сост-ли: Ауман В.А., Чеботарева В.Г. – М., 1993. – С. 7.

дению территориально-административного обустройства и мероприятий по поддержке национального образования, культуры и подготовки кадров.

Введение системы национально-территориального районирования в итоге привело к тому, что на 1931 г. в Советской Украине было создано 7 немецких национальных районов, 2 поселковых и 252 немецких сельских совета. Одновременно в УССР были открыты Одесский немецкий педагогический институт, Пришибская немецкая ветеринарно-фельдшерская школа, Ландауская немецкая сельскохозяйственная школа земледелия, немецкий национальный отдел при Кировской сельскохозяйственной школе механизации, Молочанская немецкая фельдшерско-акушерская и Хортицкая немецкая педагогическая школы, более 450 общеобразовательных немецких школ. В конце 20-х – начале 30-х годов XX века в Украине издавалось много газет и журналов на немецком языке, действовало специализированное Государственное издательство на языках национальных меньшинств¹⁶.

С укреплением тоталитарного сталинского режима усиливалась и расширялась деятельность репрессивных органов. А с учетом изменения международной обстановки и внутренних новаций, с 1933 г. существенно изменился политический и психологический климат в стране. Существенные изменения претерпела вся национальная политика в СССР, кардинально изменился правительственный курс по отношению к немецкому национальному меньшинству и своеобразный «немецкий ренессанс» в Украине того времени был свернут. В эти годы резко возрасли масштабы необоснованных обвинений граждан немецкой, польской, чешской и других национальностей республики и страны в целом во «вредительстве», «шпионаже», «контрреволюционной деятельности» и др. Так, уже в 1933 г. на ноябрьском объединенном пленуме ЦК и ЦКК Компартии Украины отмечалось «ослабление большевистской бдительности», что привело к «засорению» многих предприятий и организаций «польскими и немецкими фашистскими элементами». Это было прямым сигналом к радикальным изменениям политики и курса по наращиванию репрессий. В 1935 г. ЦК партии большевиков Украины рассматривал вопрос о «засорении классово враждебными, фашистскими элементами» Хортицкого немецкого машиностроительного техникума. Конечно, тогда начались гонения и репрессии, техникум был закрыт, предыдущая линия поддержки национальных групп резко сошла на нет. К концу 1930-х гг. были ликвидированы практически все институты реализации интересов всех наци-

¹⁶ Бритченко С.П. Деякі питання національних відносин на Україні. – К. : Т-во «Знання» УРСР. – 1990. – С.12-13.

ональных меньшинств республики и страны, а также все национальные специальные образовательные институты, техникумы и школы как организации «буржуазно-националистического влияния на детей»¹⁷.

Одновременно с ликвидацией национальных учебных заведений проводилась реорганизация национальных административно-территориальных единиц. Первым из немецких национальных районов был расформирован Пулинский (1935 г.), а окончательное расформирование национальных территориальных единиц произошло в 1938-39 гг. на основании соответствующих решений Политбюро ЦК КП(б)У как «искусственно созданных» национальных районов и сельских советов. В период 1937-1938 гг. наряду с данными мерами росли масштабы «Большого террора», в рамках которого органами НКВД УССР проводились карательные национальные операции, в том числе и «немецкая операция»¹⁸. Массовыми стали депортации немцев из районов их компактного проживания на основании Постановления Совнаркома СССР 1936 г. № 775-120 «О выселении из УССР и хозяйственном обустройстве в Карагандинской области Казахской ССР 15000 польских и немецких хозяйств». После подписания 1939 г. пакта Молотова-Риббентропа и присоединения Западной Украины к СССР немецкое население Галиции и Волыни было репатриировано в Германию. Такая же участь выпала в 1940 г. и немцам Буковины и Бессарабии. Тех немцев, которых отказалась принять Германия, советская власть отправила в восточные районы Советского Союза.

Следует особо подчеркнуть, что с началом гитлеровского вторжения в 1941 году на территорию Советского Союза начались жестокие репрессии против немцев СССР и в их числе Украины. Предварительное нагнетание, «шпиономания» и различные «подозрения» набирали новые измерения и довольно скоро проходила насильственная депортация немцев – жителей УССР и СССР на восток, в отдаленные районы. Поводом для этого стало боевое донесение № 28 / ОП от штаба Южного фронта на имя Сталина и Главкома Юго-Западного направления Буденного с Вознесенска 3 августа 1941 г., которое также напечатано в данном сборнике документов (Стр. 141). В нем в частности отмечалось:

«1. Военные действия на Днестре показали, что немецкое население стреляло из окон и огородов по отходящим нашим войскам.

¹⁷ Про минуле – заради майбутнього. Упорядник. Ю.Шаповал. К. Видавництво при Київському Державному університеті. – 1989. – С. 263.

¹⁸ «Великий терор» в Україні: Німецька операція 1937–1938 років = «Большой террор в Украине: Немецкая операция 1937–1938 годов. Сб. документов / Упоряд.: А.Айсфельд, Н. Сердюк. Вступ. статті: А.Айсфельд, С.Кокін. – Київ, 2018. – 1248 с.

Установлено также, что вступающие фашистско-немецкие войска в немецкой деревне 1.8.41г. встречались хлебом, солью.

На территории фронта имеется масса населенных пунктов с немецким населением.

2. Просим дать указание местным органам власти о немедленном выселении неблагонадежных элементов.

Тюленев, Запорожец, Романов».

На бланке этой шифрограммы Сталин написал такую резолюцию: «Т/овари/щу Берия. Надо выселить с треском. И.Ст.» Такое указание «вождя» много значило. Были приняты соответствующие постановления власти и предоставлен широкий простор деятельности репрессивным и карательным органам. Тем самым было осуществлено преступление против сограждан немецкой национальности, а именно проводилась насильственная депортация немецкого населения Украины и других республик. Не прибегая к подробностям, отмечу, что читатель, взяв в руки этот сборник документов «Депортация немцев Украины 1941–1946 гг.», сможет легко проследить, как быстро набирал обороты маховик насильственных мер, что немцы Левобережной Украины и Крыма были высланы в отдаленные регионы СССР. Многих из тех, кто проживал на Правобережье и в Западном Причерноморье, выселить просто не успели. Часть этих немцев фашисты привлекли к вспомогательным действиям оккупационной администрации.

Необходимо указать и о том, что Гитлер планировал собрать 45000 немецких колонистов Украины и поселить их вокруг так называемого района Гегевальд под Винницей, где была построена его главная штабквартира. С этой целью в ноябре 1942 г. население семи сел вблизи Калиновки было депортировано, чтобы освободить место для немецких колонистов с Волыни. В планы фюрера входило и заселение немцами Крыма. Отступая из Украины, гитлеровцы вывезли 350 000 немцев сначала в Польшу, а затем в Германию. Советский Союз по завершению войны добился возвращения большинства украинских немцев, но их вернули не на обжитые места, а переадресовали в Коми АССР и тогдашние республики Средней Азии, где их заставляли рубить лес и добывать уголь¹⁹.

Весьма трагично обернулось для практически всех советских граждан немецкой национальности то положение, что уже в первые дни Великой Отечественной войны все они были объявлены «пособниками фашистов», «шпионами и диверсантами» и в силу этого подвергались депортации. В ряде документов сборника, расположенных в хронологическом порядке,

¹⁹ Сергійчук В.І. Німці в Україні. – К. 1994. – С.58.

читатель найдет не только подобные определения, но и сможет почувствовать весь масштаб, динамику и уяснить жестокость средств, к которым прибегали репрессивные органы СССР при выселении немцев Украины в отдаленные восточные районы Советского Союза.

Вместе с тем следует однозначно подчеркнуть безосновательность огульного обвинения советских немцев, в том числе и жителей тогдашней Украины, в их «предательстве» или в наличии другой вины перед СССР. С целью опровержения такого утверждения и доказательства неправомерности обвинений немцев – граждан СССР, жителей Украины, в «фашизме» приведу следующие факты. Как в первые дни германского вторжения на советскую территорию, так и в дальнейшем на всех фронтах войны мужественно боролись с иностранными захватчиками и проявляли многочисленные подвиги советские граждане немецкого происхождения²⁰. В их числе были погибшие защитники Брестской крепости – полковник Георг Шмидт, подполковник Эрих Крель, майор Александр Дулькейт, полковой врач Владимир Вебер, красноармейцы Александр Герцог, Николай Кюнг, Вячеслав Майер, Герман Релинг. Боевыми наградами отмечены подвиги тысяч немцев-граждан СССР, также известны имена десяти Героев Советского Союза, которые по происхождению были немцами. Отмечу, что среди них – лейтенант Вольдемар Венцель, генерал-майор Сергей Волкенштейн, партизанский командир Александр Герман, знаменитый разведчик Рихард Зорге и его коллега Роберт Клейн²¹. Немцы храбро защищали Советскую Родину вместе с другими народами СССР. Немцы-подпольщики действовали в оккупированных гитлеровцами городах: Киеве, Харькове, Днепропетровске и других.

Показателен такой пример. 24 августа 1941 г. «Комсомольская правда» опубликовала статью о трагической судьбе красноармейца немецкой национальности Генриха Гофмана. Тяжело раненный, он попал в плен к гитлеровцам, вытерпел тяжелые пытки, но никаких данных от него враги не добились. Когда части Красной армии отбили оставленные позиции, они увидели изувеченное тело красноармейца²².

Тоталитарная репрессивная машина работала в полную силу, поводом к чему стало, приведенное выше боевое донесение штаба Южного фрон-

²⁰ Кудряченко А.І. Історичні етапи розселення німців на теренах України // Проблеми всесвітньої історії. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». – 2020. – № 10. – С.92 – 106.

²¹ Малинский Г. Герои Советского Союза по национальностям <https://proza.ru/2009/08/16/901>

²² Фитц А. Боль в наследство : Сов. немцы: история через судьбы. – Ташкент. Еш гвардия, 1990. – С.29 – 30.

та на имя Сталина и его резолюция. И уже 28 августа 1941 г. Президиум Верховного Совета СССР принял указ «О переселении немцев, проживающих в районах Поволжья», а 31 августа 1941 г. было принято постановление Политбюро ЦК ВКП(б) «О немцах, проживающих на территории Украинской ССР», которым НКВД СССР поручалось:

«1) немцев, состоящих на учете, как антисоветский элемент, арестовать,

2) остальную часть трудоспособного мужского населения в возрасте от 16 до 60 лет НКО мобилизовать в строительные батальоны НКВД для использования в восточных областях СССР». А 22 сентября 1941 г. ГКО издало постановление о переселении немцев из Запорожской, Сталинской (Донецкой) и Ворошиловградской областей.

На основании этих документов органы советской власти осуществляют преступление против сограждан немецкой национальности, а именно проводят насильственную депортацию немецкого населения Украины и других республик. Судьба депортированных немцев-поселенцев на Востоке, в глубине страны была «запрограммированной». Взрослых мужчин – всех без исключения – отправляли в ГУЛАГ. Но туда, как известно, попало немало и женщин с детьми. Всех остальных отправляли в спецпоселения и, как правило, с клеймом «фашист». В опубликованных архивных документах НКВД о количественном составе спецпоселенцев по состоянию на октябрь 1946 г. есть такие ужасающие данные. «Всего на спецпоселении находилось 2 463 940 человек, из них мужчин – 655 674, женщин – 829 084, детей до 16 лет – 979 182. В числе этого контингента спецпереселенцев находилось немцев – 774 178 человек (среди них соответственно – 122 336, 296 014, 355 828), мобилизованных немцев – 121 459 (из них – 71 407, 50 252), также фольксдейче – 2 681 человек (из них – 1 732, 155, 688)²³. Приведенные данные, действительно, ужасающие и ошеломляюще показывают нечеловеческое лицо сталинского тоталитарного режима.

Тяжелым и длинным был путь реабилитации депортированных немцев Украины и возвращение их или их потомков к местам своего довоенного проживания. Лишь со временем в Украину вернулась незначительная часть немцев. В Украине 1970 г. их проживало 29 тыс., 1979 – 34 тыс., а в 1991 – около 40 тыс. человек²⁴. Лишь со времен перестройки, после

²³ Несостоявшийся юбилей: Почему СССР не отпраздновал своего 70-ти летия. – М., 1992. – 167.

²⁴ Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Німеччина / Країни світу і Україна. Енциклопедія в 5 т. / редкол. А.І. Кудряченко (голова) та ін., Т.І. Північна Європа. Західна Європа, Південна Європа. – К. Фенікс. – 2017. – С.353.

распада СССР и обретения Украиной независимости проведена полная реабилитация и восстановление прав депортированных немцев и других национальных групп нашей страны, но это уже другая важная страница современной истории.

А.И. Кудряченко

ЗМІСТ

Передмова.....	7
Предисловие.....	14
Вступ.....	22
Введение.....	40
Депортации немцев Украины в годы Второй мировой войны: причины и последствия (по архивным материалам и воспоминаниям очевидцев).....	58
ДОКУМЕНТЫ.....	97
№ 1 Шифровка № 55618 командования Южного фронта Ставке Верховного командования о стрельбе немецкого населения на Днестре по отходящим войскам Красной армии.....	99
№ 2 Директива Ставки ВГК № 00931 Главнокомандующему войсками Юго-Западного направления, командующему войсками Южного фронта, народному комиссару военно-морского флота, командующему 51-й Отдельной армией, командиру 9-го отдельного стрелкового корпуса о формировании и задачах 51-й Отдельной армии.....	101
№ 3 Постановление политбюро ЦК ВКП(б) «О немцах, проживающих на территории Украинской ССР».....	103
№ 4 Докладная записка НКВД СССР № 2642/Б в ГКО с представлением проекта постановления ГКО о переселении немцев из Запорожской, Сталинской и Ворошиловградской областей.....	104
№ 5 Постановление ГКО № 702 сс «О переселении немцев из Запорожской, Сталинской и Ворошиловградской областей».....	105

№ 6	
Приказ Народного Комиссара Внутренних Дел Союза ССР за 1941 год № 001354.	108
№ 7	
Справка о количестве отпущенных средств в НКВД-УНКВД на проведение операции по переселению немецкой национальности.	111
№ 8	
Разнарядка НКВД Каз.ССР по расселению немцев в Казахской ССР.	112
№ 9	
План погрузки переселенцев из Запорожской области на Сталинской железной дороге.	115
№ 10	
План перевозки переселенцев из Запорожской области с 28 сентября по 5 октября 1941 г.	117
№ 11	
План перевозки переселенцев из Сталинской области с 28-го сентября по 3-е октября 1941 года.	118
№ 12	
Выписка из сводки № 1 Зам. Наркома внутренних дел Серова на имя Л. Берия о переселении немцев.	119
№ 13	
Копия сообщения Зам. нач. Отдела Спецпоселений НКВД СССР Конрадова нач. Транспортного управления НКВД СССР Синегубову о пунктах отправки немцев из Запорожской области.	120
№ 14	
Справка Отдела Спецпоселений НКВД СССР о переселении немцев из Украинской ССР.	121
№ 15	
Сообщение зам. нач. отдела спецпереселений НКВД СССР Конрадова нач. транспортного управления НКВД СССР Синегубову об увеличении количества немцев, переселяемых из областей Украинской ССР.	122
№ 16	
Справка о количестве немецкого населения, подлежащего переселению, согласно решениям Государственного Комитета Оборона.	123
№ 17	
Справка «О переселении немцев из ряда областей Украинской ССР и расселении их в областях КазССР, краях и областях РСФСР»	124

№ 18	Станции разгрузки эшелонов немцев, переселяемых в Казахскую ССР из Сталинской области УССР	126
№ 19	Станции разгрузки эшелонов немцев, переселяемых в Казахскую ССР из Запорожской области УССР	128
№ 20	Выписка из справки о переселении немцев по Ворошиловградской области УССР	130
№ 21	Выписка из справки о переселении немцев по Сталинской области УССР	131
№ 22	Выписка из справки о переселении граждан немецкой национальности из Запорожской области УССР	132
№ 23	Сообщение зам. нач. отдела спецпереселений НКВД СССР Конрадова начальнику транспортного управления НКВД СССР Синегубову об изменении количества немцев, переселяемых из Сталинской и Запорожской областей УССР и их перенаправлении	133
№ 24	Из развернутой сводки «О переселении немцев в Джамбулскую, Южно-Казахстанскую, Кызыл-Ординскую и Карагандинскую области КазССР»	135
№ 25	Сообщение зам. НКВД УССР Савченко зам. НКВД СССР Серову о погрузке семей немцев для депортации по состоянию на 6 октября 1941 г.	137
№ 26	Выписка из справки о перенаправлении эшелонов с переселяемыми немцами в Новосибирскую область	139
№ 27	Телеграмма № 409606 Зам. НКВД УССР Савченко Зам. НКВД СССР Серову о количестве погруженных в эшелоны немцев из Ворошиловградской и Запорожской областей по состоянию на 7 октября 1941 г.	140

№ 28	
Из справки ОСП НКВД СССР о переселении граждан немецкой национальности	141
№ 29	
Сообщение 2-го Управления НКВД СССР Отделу спецпереселений НКВД СССР о 600 депортированных из Запорожья немцах, используемых на работах в Астрахани	143
№ 30	
Справка зам. начальника Кимперсайского лагеря и рудоуправления НКВД СССР Дюдина о Кимперсайском лагере НКВД СССР по состоянию на 1 марта 1942 г.	145
№ 31	
Справка о количестве спецпереселенцев из Запорожья, работающих на строительстве дороги в Астрахани.	149
№ 32	
Отношение начальнику политотдела Актюбинского комбината НКВД полковому комиссару И.А. Голованову об освобождении из лагеря немцев.	150
№ 33	
Отношение начальника политотдела строительства Актюбинского комбината НКВД начальнику ГРУ Кимперсай Стариченко о нарушениях директивных указаний от 26 февраля 1942 г.	153
№ 34	
Постановление Актюбинского ОК КП (б) Казахстана «О состоянии работы рабочих колонн на предприятиях и стройках области».	155
№ 35	
Справка об отправке немцев УкрССР в КазССР.	157
№ 36	
Справка отдела спецпереселений НКВД СССР о приказе НКВД Берия Наркому НКВД УССР Савченко о депортации 422 немецких семей из прифронтовой полосы Харьковской области	158
№ 37	
Справка отдела спецпереселений НКВД СССР о станциях назначения эшелонов с немцами, депортированными из Харьковской области	159

№ 38

Справка отдела спецпереселений НКВД СССР об областях назначения эшелонов с немцами, депортированными из Харьковской области 160

№ 39

Справка отдела спецпереселений НКВД СССР о порядке депортации немецких семей из прифронтовой зоны Украинской ССР. 161

№ 40

Справка отдела спецпереселений НКВД СССР об отправке эшелона с немцами, депортированными из Харьковской области в Казахстан 162

№ 41

Сообщение 2 Управления НКВД УССР начальнику
2 Управления НКВД СССР Федотову об отправке 236 немецких семей
из прифронтовых районов Харьковской области 163

№ 42

Телеграфное сообщение Транспортного Управления НКВД СССР о пункте разгрузки эшелона немцев,
депортированных из Харьковской области 165

№ 43

Письмо врио наркома внутренних дел УССР С.Р. Савченко замнаркома
внутренних дел СССР В.Н. Меркулову о выселении немцев-колонистов
из прифронтового района 166

№ 44

Сообщение члена Военного совета Южного и Северо-Кавказского
фронтов Л.Р. Корниец о количестве немцев, не выселенных в 1941 г.
из Ворошиловградской области 168

№ 45

Сообщение по прямому проводу нач. ТО НКВД Арзамасееву об отправлении
спецпереселенцев из Ворошиловградской обл. в КазССР. 169

№ 46

Информация о выселении немцев из Ворошиловградской области
в Кустанайскую область КазССР 171

№ 47

Спецсообщение Л.П. Берии И.В. Сталину об аресте лиц,
сотрудничавших с немецкими оккупационными властями. 172

№ 48

Приказ народного комиссара внутренних дел СССР № 0013 «Об организации
специального Черногорского лагеря в Красноярском крае» 174

- № 49
Сообщение об отправлении эшелона спецпереселенцев
из Николаева в Сузунский район Новосибирской области. 176
- № 50
Постановление Военного совета 4-го Украинского фронта № 0036
о регистрации солдат и офицеров немецкой и венгерской армий,
военнообязанных, чиновников и служащих полиции и жандармерии
на территории Закарпатской Украины. 177
- № 51
Приказ военного коменданта г. Ужгорода № 2 о регистрации бывших солдат
и офицеров венгерской и немецкой армий, а также военнообязанных жителей
Закарпатья немецкой и венгерской национальностей 180
- № 52
Указание Народного Совета Закарпатской Украины окружным и местным
Народным комитетам о частичной мобилизации местного
немецкого населения 181
- № 53
Доклад начальника отдела контрразведки «Смерш» 8-ой Воздушной армии
Марского начальнику управления контрразведки «Смерш»
4-го Украинского фронта Н.К. Ковальчуку об изъятии мужского населения
венгерской и немецкой национальностей по г. Мукачево 183
- № 54
Докладная записка Наркома НКВД Л. Берия И.В. Сталину об организации
учета немцев, проживающих в Закарпатской Украине 185
- № 55
Постановление Народного Комитета Закарпатской Украины
о конфискации и использовании имущества немецкого населения,
выселенного по решению командования Красной армии 186
- № 56
Проект постановления Военного совета 4-го Украинского фронта
о выселении лиц от 16 до 50 лет в специальные лагеря. 187
- № 57
Телефонограмма нач. УНКВД Днепропетровской области Шлихта нач. ОСП
НКВД СССР Кузнецову об отправке 52 человек «фольксдейч»
в Новосибирскую область. 189
- № 58
Информация начальника войск НКВД четвертого Украинского фронта
НКВД СССР о количестве немецкого населения в Закарпатской Украине . . 190

№ 59

Указание начальника отдела спецпоселений НКВД СССР М. Кузнецова
начальнику отдела перевозок НКВД СССР Аркадьеву переадресовать
«Фолькс-Дейч» из Днепропетровской области в Коми АССР. 191

№ 60

Лист Народної Ради Закарпатської України всім окружним і місцевим
народним про часткову мобілізацію німецького населення 192

№ 61

Наказ голови Мукачівського народного комітету всім сільським народним
комітетам Мукачівського округу про часткову мобілізацію німецького
населення 194

№ 62

Справка о направлении пяти тысяч спецпереселенцев в Таджикскую ССР
по постановлению СНК СССР № 1705 от 24 декабря 1944 г. 196

№ 63

Сообщение зам.наркома Чернышова и начальника ОСП М. Кузнецова
Наркому Л. Берия о немцах в селе Осиково Киевской области 197

№ 64

Постановление Совета Народных Комиссаров СССР № 35
о правовом положении спецпереселенцев. 199

№ 65

Указание зам. наркома внутренних дел СССР Чернышова НКВД УССР
Рясному о порядке депортации немцев села Осиково Киевской области
в Коми АССР 201

№ 66

Указание зам.наркома СССР Чернышова НКВД КОМИ АССР
Буянову о приеме 18 семей немцев из Киевской области 203

№ 67

Справка о намеченном прибытии 400 членов семей
«фолькс-дейч» из Одессы в Сыктывкар 204

№ 68

Распоряжение зам. наркома внутренних дел СССР Чернышова
НКВД УССР Рясному об отправке возвратившихся
на территорию УССР немцев в места спецпоселения 205

№ 69

Справка по сообщению из Николаева об отправленном
спецконтингенте «фолькс-дейч» 206

№ 70

Телеграмма начальника отдела спецпоселений НКВД СССР
М. Кузнецова УНКВД Новосибирской области Петровскому
о поступлении эшелона «фолькс-дейч» 207

№ 71

Сообщение ОСП НКВД СССР в Сыктывкар Буянову
об отправке эшелона «Фолькс-Дейч» из Одесской области 208

№ 72

Выдержка из дополнения к инструкции отдела проверочно-
фильтрационных лагерей НКВД СССР о порядке проверки
репатриантов, поступающих на проверочно-фильтрационные
пункты 209

№ 73

Выписка из письма НКВД Коми АССР о прибытии эшелонов
со спецпереселенцами-немцами. 211

№ 74

Сообщение начальника отдела спецпоселений НКВД СССР М. Кузнецова
НКВД Таджикской ССР А. Харченко об отправке эшелона
репатриированных немцев в Таджикскую ССР 212

№ 75

Указание зам. наркома НКВД Чернышова начальнику отдела перевозок
НКВД СССР Аркадьеву о переадресовке состава с репатриированными
немцами на станцию Сталинабад 214

№ 76

Сообщение нач. УНКВД Тамбовской области Лещука замнач
ОТСП НКВД СССР П.К. Остапову о прибытии мобилизованных
немцев на ст. Мичуринск 215

№ 77

Телеграмма нач. отдела спецпоселений НКВД СССР М. Кузнецова
начальнику УНКВД по Новосибирской области об отправке 21 семьи
«Фолькс-Дейч» со станции Житомир в Сузунский район. 216

№ 78

Указание зам. начальника отдела «Ф» НКВД СССР комиссара
госбезопасности Запевалина Уполномоченному по репатриации
по 2-му Украинскому фронту Кузнецову о направлении репатриантов-
немцев в Михайловский содовый комбинат 217

№ 79

Указание начальника отдела ОСП НКВД СССР Кузнецова УНКВД Новосибирской области Васильеву об отправленных «Фолькс-Дейч» из Днепропетровской области в Новосибирск 218

№ 80

Распоряжение зам. народного комиссара внутренних дел СССР Чернышова наркомму внутренних дел УССР Рясному о направлении немцев-репатриантов в Новосибирскую область 219

№ 81

Справка о количестве спецпереселенцев, прибывших в 1945 году, до 28 июля, в Таджикскую ССР 221

№ 82

Постановление Народной Рады Закарпатской Украины о выселении немцев, бежавших с войсками противника 222

№ 83

Распоряжение нач. отдела ПФЛ НКВД СССР генерал-майора Шитикова всем начальникам проверочно-фильтрационных пунктов НКВД о распределении немцев-репатриантов 223

№ 84

Запрос зам. начальника отдела «Ф» НКВД СССР комиссара госбезопасности Запевалина начальнику войск НКВД Центральной группы войск генерал-майору Кузнецову об исполнении указания о направлении репатриантов-немцев в Михайловский содовый комбинат 225

№ 85

Запрос зам. начальника отдела «Ф» НКВД СССР комиссара госбезопасности Запевалина начальнику управления войск НКВД по охране тыла Центральной группы войск генерал-майору тов. Кузнецову о количестве немцев-жителей Западной Украины и количестве репатриантов-немцев, содержащихся в лагерях 226

№ 86

Письмо замнаркома Внутренних дел СССР В.В. Чернышова наркомму Внутренних дел КазССР Н.К. Богданову о взятии на учет прибывших немцев 227

№ 87

Сообщение нач. Брестского проверочно-фильтрационного пункта Смурова наркомму СССР Берия о количестве прибывающих репатриантов-немцев 228

№ 88

Сообщение начальника отдела ПФЛ НКВД СССР генерал-майора Шитикова заместителю НКВД СССР Чернышову о количестве прибывающих на Брестский ПФП НКВД СССР репатриантов-немцев 229

№ 89

Справка о количестве спецпереселенцев, завезенных в 1945 году для трудоустройства в хлопководческих колхозах Таджикской ССР 230

№ 90

Сообщение зам. народного комиссара внутренних дел СССР Чернышова Заместителю председателя СНК СССР Н.А. Вознесенскому о количестве спецпереселенцев, выделенных для Таджикской ССР в 1945 году 231

№ 91

Обращение зам. начальника отдела ПФЛ НКВД СССР Майорова к заместителю НКВД СССР Чернышову по вопросу о переправке репатриантов-немцев и «власовцев» из Бреста 232

№ 92

Директива НКВД СССР № 181 о взятии на учет и оперативно-чекистском обслуживании репатриированных советских граждан немецкой национальности 233

№ 93

Директива наркома внутренних дел СССР № 240/ 134 «О порядке учёта и проверки немцев-репатриантов, направленных на спецпоселение» 235

№ 94

Требование зам. наркома НКВД СССР РЯСНОГО начальнику отдела перевозок НКВД СССР о предоставлении 50 вагонов для перевозки немцев Закарпатья 236

№ 95

Предписание зам. наркома внутренних дел СССР Рясного начальнику отдела перевозок НКВД СССР Аркадьеву о выделении в марте 1946 года 35 вагонов узкой колеи для перевозки репатриированных немцев. 238

№ 96

Указание зам. министра внутренних дел СССР Чернышова начальнику отдела перевозок МВД СССР Аркадьеву о переадресовке эшелона № 50213 с репатриированными немцами на ст. Котлас 240

№ 97

Информация зам. министра внутренних дел СССР Чернышова на УМВД Архангельской области о прибытии эшелонов со спецпереселенцами 241

№ 98

Отношение начальника отдела устройства Управления Уполномоченного Совета Министров СССР по делам репатриации заместителю начальника центрального управления военных сообщений министерства вооруженных сил СССР о переадресовке эшелона № 50213 на ст. Котлас 243

№ 99

Начальник отдела перевозок МВД СССР Аркадьев начальнику отдела спецпоселений МВД СССР о праве переадресовки эшелонов с репатрируемыми немцами 245

№ 100

Докладная записка заместителя министра внутренних дел СССР В.С. Рясного и заместителя начальника ОСП Лютого министру внутренних дел СССР С.Н. Круглову о дальнейшей судьбе спецпоселенцев, принявших немецкое гражданство в период немецкой оккупации 246

№ 101

Указ Президиума Верховного Совета СССР «О снятии ограничений в правовом положении с немцев и членов их семей, находящихся на спецпоселении. 248

№ 102

Справка заместителя министра внутренних дел УССР Гайдамака о выполнении постановления Совета министров УССР от 15 декабря 1956 года № 1501-050 249

№ 103

Пропозиція Міністерства внутрішніх справ УРСР щодо розповсюдження Постанови Ради Міністрів УРСР від 15 грудня 1956 р. № 1501-050 про розселення осіб, які повертаються з місць спецпоселення, на всіх німців 251

№ 104

Докладная записка начальника Управления внутренних дел исполкома Закарпатского областного Совета депутатов трудящихся М.П. Лялько о возможности прописки на проживание на территории области гражданам немецкой национальности, депортированным в 1946 г. в Тюменскую область 252

№ 105

Проект рішення Виконкому Закарпатської обласної ради щодо прописки і права на проживання в Закарпатті осіб німецької національності, які повертаються в область з місць спецпоселення 255

№ 106

Витяг із Закону України «Про відновлення прав осіб,
депортованих за національною ознакою» 257

Іменний покажчик 260

Именной указатель 260

Географічний покажчик 263

Географический указатель 263

Наукове видання

ДЕПОРТАЦІЯ НІМЦІВ УКРАЇНИ

1941–1946 рр.

ЗБІРНИК ДОКУМЕНТІВ

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк.22,75.

Тираж 500 пр. Зам. 21-205.

Віддруковано в друкарні «Видавництво «Фенікс»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000 р.

03680. м. Київ, вул. Шутова, 13Б

До збірки включені документи, що висвітлюють превентивну депортацію 1941–1942 рр., депортацію етнічних німців, які залишилися на території УРСР та отримали статус «фольксдейче», у покарання за колаборацію з окупаційною владою, і направлення виявлених на території УРСР і за кордоном репатріантів-німців на примусові роботи в ВТТ НКВС і на спецпоселення під нагляд спецкомендантів НКВС-МВС СРСР. Заборона на повернення в місця проживання до депортації була знята 9 січня 1974 р. Одним із результатів демократичних перетворень останніх років став закон України від 17 квітня 2014 р. «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою».

В сборник включены документы, освещающие превентивную депортацию 1941–1942 гг., депортацию оставшихся на территории УССР этнических немцев, получивших статус «фольксдейче», в наказание за коллаборацию с оккупационными властями, и направление выявленных на территории УССР и за рубежом репатриантов-немцев на принудительные работы в ИТЛ НКВД и на спецпоселение под надзор спецкомендантов НКВД-МВД СССР. Запрет на возвращение в места проживания до депортации был снят 9 января 1974 г. Одним из результатов демократических преобразований последних лет стал закон Украины от 17 апреля 2014 г. «О восстановлении прав лиц, депортированных по национальному признаку».

Die Sammlung umfasst Dokumente über die präventive Deportation 1941–1942, die Deportation als Bestrafung für die Kollaboration mit den Besatzungsbehörden der ortsansässigen Deutschen, die den Status «Volksdeutsche» zuerkannt bekamen, die Einweisung der auf dem Territorium der USSR und im Ausland aufgefundenen deutschen Repatrianten in die Zwangsarbeit der Besserungsarbeitslager des NKVD und in Sondersiedlungen unter Aufsicht von Sonderkommandanten des NKVD-MVD der UdSSR. Das Rückkehrverbot in die Wohnorte vor der Deportation wurde am 9. Januar 1974 aufgehoben. Eines der Ergebnisse der demokratischen Transformationen der letzten Jahre war das Gesetz der Ukraine vom 17. April 2014 «Über die Wiederherstellung der Rechte von Personen, die aus ethnischen Gründen deportiert worden waren».